

Johannes van Loon, een hooggeleerde opportunist (1888-1975).

Andries Th. de Walle

Laan van Broekhuizen 2

3981 XB Bunnik

e-mail: adewalle@kpnmail.nl

Werkstuk Onderzoeksseminar III (Biografisch project)

Werkgroepdocent: dr Geraldine von Frijtag Drabbe Kunzel

15 juni 2013.

Inhoudsopgave

1. Inleiding en onderzoeksvraag	3
2. De Hoge Raad zweeg, Cleveringa sprak	6
3. Johannes van Loon (1888- 1975)	8
4. Van Loon ontmoet Seyss-Inquart	11
5. Van Loon zoekt zijn geluk hogerop: de Hoge Raad der Nederlanden	12
6. Van Loon botst met de algemene vergadering	15
7. Regelgeving van de bezetter	16
8. Rechterlijk verzet: van witte jassen en ontslagen rechters	18
9. Meebuigen: het Toetsingsarrest	23
10. De kerfstok van Van Loon	24
11. Ontslag en berechting	26
12. Van Loon versus Schrieke, Snijder en Van Dam (onderzoeksvraag)	28
13. Tenslotte	32

1. Inleiding en onderzoeksvraag.

Op 17 november 2011 werd in het gebouw van de Hoge Raad der Nederlanden in Den Haag een bijzonder boek ten doop gehouden: *De Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog, Recht en rechtsbeoefening in de jaren 1930-1950*. Schrijvers zijn de hoogleraar Rechtsgeschiedenis en Burgerlijk Recht Corjo Jansen en de rechtsfilosoof Derk Venema.¹ Bij lezing blijkt direct dat juristen aan het woord zijn: helder en bondig. Maar waarom zoveel jaren na dato nog een boek over dit onderwerp?

De omstandigheid dat de Hoge Raad zelf opdracht heeft gegeven voor het schrijven van dit boek, levert de verklaring op. Het functioneren van de Hoge Raad tijdens en direct na de bezetting was nooit deugdelijk onderzocht. Integendeel: een dergelijk onderzoek is met succes tegengewerkt, met name door de eerste na-oorlogse president van de Hoge Raad, Mr J. Donner, grootvader van onze huidige fietsende onderkoning. Donner heeft er ook de hand in gehad dat zuivering van de Hoge Raad niet of nauwelijks heeft plaatsgevonden.

Er viel voor Jansen en Venema dan ook veel te onderzoeken. Terwijl het Nederlandse volk van zijn hoogste rechter een lichtend voorbeeld in de duisternis van de bezetting verwachtte, tekenden de raadsheren van de Hoge Raad in november 1940 zonder protest de ariërverklaring. Tot woede van onder meer de Leidse juridisch hoogleraar R.P. Cleveringa die daarover in zijn dagboek schreef: ' (...) zelfs zijn eerste slappe protestje is in de pen gebleven'.² Dezelfde raadsheren deden niets toen hun briljante, maar Joodse president mr L.E. Visser eind november 1940 door de Duitsers werd geschorst en per 1 maart 1941 ontslagen. Omdat hij Joods was. Zij stonden erbij en keken ernaar.

En hoe zat het ook al weer met het op 12 januari 1942 door de Hoge Raad gewezen Toetsingsarrest waarbij het Nederlandse volk het recht werd ontzegd verordeningen

¹ C.J.H.Jansen en D.Venema, *De Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog. Recht en rechtsbeoefening in de jaren 1930-1950* (Amsterdam 2011).

² Weergegeven in C.J.H. Jansen en D. Venema, *De 26 november-rede van Prof.mr R.P. Cleveringa (1894-1980)*, Nederlands Juristenblad 18 (2006) 984-992.

van de Duitse bezetter te doen toetsen aan internationale verdragen? Wat deed de Hoge Raad eigenlijk toen Seyss-Inquart op 9 april 1943 de raadsheren van het Hof Leeuwarden ontsloeg die het de Duitsers onwelgevallige Leeuwarder arrest over het Kamp Ommen hadden gewezen? De onafhankelijkheid van de rechterlijke macht lag in duigen. En tenslotte: waarom had de Hoge Raad het bijltje er niet bij neergelegd, zoals in Noorwegen en België was gebeurd? Om erger te voorkomen?

Al deze en vele andere vragen worden door Jansen en Venema in hun boek duidelijk beantwoord. Het levert een ontluisterend beeld van de Hoge Raad in oorlogstijd op.

De Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog kwam niet helemaal uit de lucht vallen. De geschiedenis begint natuurlijk met *Het Koninkrijk der Nederlanden tijdens de bezetting* van L. de Jong³ waarvan het eerste deel in 1969 verscheen. In 1984 verscheen *In naam van het Recht; de Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog* van de latere advocaat Mr P.E. Mazel.⁴ Het zou tot 2003 duren voordat *Om des gewetens wille, de geschiedenis van een arrest in oorlogstijd*⁵ van H.L.C. Hermans het licht zou zien. Een monografie over het Leeuwarder arrest van 25 februari 1943.

Inmiddels had de Haagse advocaat Von Schmidt auf Altenstadt in 2004 de arena betreden met zijn publicatie *De Rechterlijke Macht in oorlogstijd; zwijgen is fout*.⁶ De Hoge Raad krijgt daarin om de oren. Op deze publieke afstraffing volgde het jaar daarop *Rouw past de Hoge Raad* met een soortgelijke strekking.⁷ Aannemelijk is dat met name de publicaties van Von Schmidt auf Altenstadt uiteindelijk hebben geleid tot de opdracht van de Hoge Raad aan Jansen en Venema. Hij maakte deel uit van de begeleidings - commissie. Van Venema verscheen in 2007 diens dissertatie *Rechters in oorlogstijd*⁸.

³ L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, delen 1-14* (-Gravenhage 1969-1994).

⁴ P.E. Mazel, *In naam van het Recht....De Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog* (Arnhem 1984).

⁵ H.L.C. Hermans, *Om des gewetens wille. De geschiedenis van een arrest in oorlogstijd* (Leeuwarden 2003).

⁶ P.J.M. von Schmidt auf Altenstadt 'De Rechterlijke Macht in oorlogstijd; zwijgen is fout', *Trema* 7 (2004) 276-285.

⁷ P.J.M. von Schmidt auf Altenstadt 'Rouw past de Hoge Raad', *Trema* 10 (2005) 409-414.

⁸ D. Venema, *Rechters in oorlogstijd. De confrontatie van de Nederlandse rechterlijke macht met nationaal-socialisme en bezetting* (Den Haag 2007).

Tenslotte verscheen in 2008 van de hand van eerder vermelde H.L.C. Hermans een biografie⁹ van de tevoren erg onbekend gebleven Johannes van Loon oftewel, zoals hij zich placht te afficheren, Prof. Mr J. van Loon, door de bezetter in 1941 als volstreckte buitenstaander benoemd tot president van de Hoge Raad. Als opvolger van Mr Visser. De leden van de Hoge Raad stonden erbij en keken ernaar. Deze Van Loon zal in dit paper een hoofdrol vertolken. Géén eervolle.

Keren we terug naar de bijeenkomst in de Hoge Raad. Bij de presentatie van *De Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog* hield de huidige president Mr G.J.M. Corsten een indringende voordracht.¹⁰ Daarmee, en met het boek van Jansen en Venema, kwam een einde aan zesenzestig jaren stilzwijgen door de Hoge Raad over zijn omstreden oorlogsverleden. Of in de woorden van de publicist Louis van Overbeek over 'de vergeten collaboratie van de Hoge Raad'.¹¹

Tevoren hadden slechts twee zwakke geluiden vanuit de Hoge Raad geklonken. Dat van de toenmalige president Ras bij het honderdvijftigjarige bestaan van de Hoge Raad in 1988 : de Hoge Raad had in de oorlog 'steken laten vallen'.¹² En dat van de president in 2004. Hij noemde de oorlogsperiode van de Hoge Raad 'een met taboe beladen onderwerp.'¹³ Het is de grote verdienste van Mr Corstens dat deze dit taboe heeft doorbroken. In zijn eerder vermelde voordracht trok hij ruimschoots het boetekleed aan.

'De Hoge Raad was tijdens de Tweede Wereldoorlog als kathedraal van het recht en hoeder van de rechtvaardigheid niet opgewassen tegen de loodzware taak waarvoor de bezetter hem had geplaatst (...) en heeft de Nederlandse bevolking niet de bescherming kunnen bieden en de inspirerende standvastigheid getoond die van hem werd verwacht. (...). Slechts diep bedroefd en bevangen door spijt kunnen wij terugzien hoe het destijds verkeerd is gegaan.'¹⁴

⁹H.L.C.Hermans, *Een ambitieuze jurist in gevaarlijk vaarwater. Johannes van Loon, President van de Hoge Raad in oorlogstijd* (Den Haag 2008).

¹⁰ G.J.M. Corsten 'De Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog', Hoge Raad in WO2, <http://wo2.sharepoint.com/Pages/HogeRaadinWO2.aspx>, geraadpleegd op 22 maart 2013.

¹¹Louis van Overbeek 'De vergeten collaboratie van de Hoge Raad' Hoge Raad in WO2, <http://wo2.sharepoint.com/Pages/HogeRaadinWO2.aspx>, geraadpleegd op 22 maart 2013.

¹³ Mr Ras, aangehaald in redevoering G.J.M. Corsten, website *ibidem*.

¹⁴ G.J.M. Corsten, 'De Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog', website *ibidem*.

Kritiek op het functioneren van de Hoge Raad betekent kritiek op dat van zijn raadsheren. Daarbij wordt gebruikelijk onderscheiden tussen op het moment van de bezetting 'zittende' raadsheren en nadien door de bezetter benoemde raadsheren. Als vertegenwoordiger van laatstgenoemde categorie geldt bij uitstek de als opvolger van Mr Visser door de Duitsers in juli 1941 tot president benoemde Van Loon. Een jurist die nimmer een rechters-toga om de schouders had gehad, laat staan ooit een vonnis of arrest had gewezen.

In haar bespreking¹⁵ van het boek van Jansen en Venema klaagt Geraldien von Frijtag Drabbe Künzel erover dat de hoofdrolspelers daarin, zoals Van Loon, 'wat schimmig' blijven en dat hun portretten 'geen diepte' krijgen. Meer aandacht had volgens haar kunnen worden besteed aan 'persoonsgebonden factoren'. Getracht zal worden in dit paper de persoon van Van Loon meer tot leven te laten komen. Bezien zal worden in hoeverre Van Loon een verwijt treft voor de aanvaarding van zijn benoeming tot president van de Hoge Raad door de Duitse bezetter en voor zijn functioneren in die functie, hoezeer deze vraag een juridische mag zijn.

Tenslotte zal worden onderzocht in hoeverre het gedrag van Van Loon past in een breder patroon van reacties van leden van Nederlandse elites op het optreden van de Duitsers.

2 De Hoge Raad zweeg, Cleveringa sprak.

Cleveringa liet het niet bij zijn kritische dagboek aantekening. Hij voerde een uitgebreide briefwisseling met het lid van de Hoge Raad Losecaat Vermeer teneinde hem ervan te overtuigen dat de Hoge Raad zijn werkzaamheden diende te staken. Net zoals in Noorwegen en België was gebeurd. Het bezettingsrecht lag vast in het *Landoorlogreglement 1907*, een bijlage bij- afgekort- het *Landoorlogverdrag* van hetzelfde jaar. In mei 1937 stelde het kabinet- Colijn vast de zogenaamde *Aanwijzingen betreffende de houding, aan te nemen door bestuursorganen(...) alsmede het daarbij in dienst zijnde personeel (...) in geval van een vijandelijke inval.*

¹⁵ Geraldien von Frijtag Drabbe Künzel, 'Corjo Jansen, met medewerking van Derk Venema, De Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog. Recht en rechtsbeoefening in de jaren 1930-1950' (boekbespreking), *BMGN- Low Countries Historical Review*, 128-1 (2013).

Aanwijzing 31 luidt: 'Rechterlijke organen zullen zoo lang mogelijk in functie blijven; zij zullen echter hun werkzaamheden staken, indien de vijand hen mocht willen dwingen recht te spreken in naam van een andere soeverein'. De discussie tussen Cleveringa en Losecaat Vermeer ging met name om de interpretatie van het *Landoorlogreglement* en de *Aanwijzingen* in hun onderlinge samenhang. Zoals vaker bij juristen beriepen beide heren zich op dezelfde regelingen om tegenovergestelde standpunten te verdedigen.

Cleveringa zou één van de felste bestrijders van de opstelling van de Hoge Raad worden. Bovendien had hij als decaan van de Juridische Faculteit van de Leidse Universiteit zijn handen vol aan zijn protest op 26 november 1940 tegen de schorsing en het aanstaande ontslag van de Joodse hoogleraar burgerlijk recht E.M.Meijers (1880-1954). Een geleerde van uitzonderlijk formaat die door zijn vakgenoten niet voor niets '*de Hoogste Raad*' werd genoemd.

De door Cleveringa in het overvolle Groot Auditorium van het Academiegebouw aan het Rapenburg uitgesproken rede was één grote hagiografie van Meijers. Ontelbare studentenvingers zouden de tekst van de rede vermenigvuldigen, een studentenstaking brak uit, Cleveringa werd gearresteerd en gevangengehouden en de bezetter sloot de Leidse Universiteit. De Jong heeft het allemaal prachtig beschreven.¹⁶

Op of omstreeks 26 november 1995 had ik als voorzitter van het Utrechtse 26-novembercomité van het Leids Universiteitsfonds het genoegen een honderd-tal Leidse alumni toe te spreken in het kader van de ieder jaar over de gehele wereld gehouden Cleveringa-herdenking. Plaats van handeling was het kort tevoren geopende nieuwe Utrechtse Universiteitsmuseum waarin tevoren het Botanisch laboratorium was gevestigd. Ik stond precies op de plaats waar de Utrechtse hoogleraar Plantkunde V.J. Koningsberger één dag voor Cleveringa voorafgaande aan zijn college een fel protest had laten horen tegen de schorsing van Joodse docenten van de Universiteit Utrecht. De strekking daarvan was identiek aan dat van Cleveringa.

¹⁶ L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 4, tweede helft* (Den Haag 1972) 736 – 742 ; populaire uitgave.

Niet zoveel Leidenaren was bekend dat Koningsberger met zijn protest Cleveringa in tijd de loef had afgestoken. Het zeer informatieve boekje *Ook al voelt men zich gewond*¹⁷ van de Utrechtse historicus Sander van Walsum en handelend over de Utrechtse Universiteit tijdens de bezetting was dan ook pas enige maanden tevoren verschenen. Vanzelfsprekend rees de vraag waarom het protest van Cleveringa in alle geschiedenisboeken terecht is gekomen en dat van Koningsberger niet. Cleveringa sprak als decaan op plaats en tijdstip waarop de grote Meijers diens wekelijkse college zou geven en zijn rede was alom aangekondigd, terwijl Koningsberger alleen voor zijn eigen studenten sprak en zijn protest daardoor een besloten karakter had. De hoogleraar Tandheelkunde Backer Dirks had zijn eigen verklaring:

‘De rede van Koningsberger is heel slecht doorgekomen. Ze werd overruled (...) door de rede van Cleveringa. Leidenaren zijn nu eenmaal anders dan Utrechtters. Die zijn rustiger en minder propagandistisch ingesteld dan de Leidenaren, die de woorden van Cleveringa overal hebben rondgetoeterd’.¹⁸ Tumult in de zaal.

De leden van de Hoge Raad tolereerden daarentegen dat hun Joodse president door de bezetter werd ontslagen en hielden hun mond. Op de begrafenis van mr Visser in februari 1942 waren slechts drie raadsheren aanwezig.¹⁹ Durfden de overigen de weduwe niet in de ogen te kijken? De Hoge Raad zweeg terwijl het Nederlandse volk juist van zijn hoogste rechter een signaal had verwacht. Dat falen wordt niet goedge maakt door het dappere spreken van Cleveringa.

In de opvolging van Meijers behoefde niet te worden voorzien. De Universiteit sloot en Meijers zou evenals Cleveringa na de bevrijding zijn rentree maken. Voor mr Visser diende door de bezetter wel een opvolger te worden benoemd. Dat werd in juli 1941 een zekere Johannes van Loon, oftewel Prof. mr J. van Loon. Wie was deze grote onbekende?

3. Johannes van Loon (1888-1975).

Van de twaalf kinderen die tussen 1870 en 1896 uit het huwelijk van Jan Willem van Loon en Trijntje Maasland werden geboren, zouden vier het niet redden. Johannes

¹⁷ Sander van Walsum, *Ook al voelt men zich gewond. De Utrechtse universiteit tijdens de Duitse bezetting 1940- 1945* (Utrecht 1995).

¹⁸ Ontleend aan Van Walsum, *Ook al voelt men zich gewond*, 32.

¹⁹ Mazel, *In naam van het Recht*, 37.

(1888) redde het wel en zou het zelfs tot president van de Hoge Raad schoppen. Zijn afkomst was nederig. Vader Van Loon was rijksveldwachter en diende op diverse standplaatsen in Zeeland. Johannes zag het levenslicht in Veere. Over de achtergronden van Van Loon is weinig bekend. Wat we erover weten is ontleend aan een beknopte biografie van Van Loon van de hand van H.L.C. Hermans getiteld *Een ambitieuze jurist in gevaarlijk vaarwater*.²⁰ Deze vergaarde zijn informatie hoofdzakelijk in gesprekken met de beide zonen van Van Loon in de Verenigde Staten en Curaçao en uit een familie-archief aldaar.

Van Loon volgde een opleiding tot onderwijzer en stond al in 1905 voor de klas. Maar hij was ambitieus en wilde meer. In 1914 deed hij Staatsexamen A om zich in 1917 na een soort zelfstudie rechten als rechtenstudent in te schrijven aan de Rijksuniversiteit Leiden. Hij voltooide deze studie reeds in juli 1919 met een promotie op stellingen. Van Loon was dus bepaald geen langstudeerder.

Op 1 maart 1920 trad hij als bedrijfsjurist in dienst van de latere Koninklijke Industrieële Maatschappij Noury & Van der Lande N.V. te Deventer. Begonnen als olie- en tarwemeelbedrijf zou het zijn activiteiten van lieverlede steeds verder uitbreiden en werd het een kleine multinational die in 1968 door het Akzo-concern zou worden overgenomen. Van Loon vervulde tevens de functie van adjunct-directeur. Tot aan zijn benoeming tot president van de Hoge Raad werkte Van Loon onafgebroken bij Noury & Van der Lande. Daaruit kan worden afgeleid dat hij goed functioneerde.

Van Loon propageerde al in die tijd dat Europa een Europese statenbond moest worden onder leiding van Duitsland. Hij sprak er vaak over. De N.S.B. wees hij af. Dat waren onbekwame lieden die niet in staat zouden zijn Nederland te regeren. Volgens Van Loon deugde het Verdrag van Versailles niet en deugden de economieën van Engeland en Amerika evenmin. Hij had veel vertrouwen in de toekomst van Duitsland. Noury & Van der Lande zou opgelucht zijn geweest toen Van Loon in 1941 naar de Hoge Raad vertrok aangezien zijn pro-Duitse opvattingen niet strookten met die van het bedrijf. Bovendien

²⁰ Hermans, *Een ambitieuze jurist in gevaarlijk vaarwater. Johannes van Loon, President van de Hoge Raad in oorlogstijd* (Den Haag 2008).

verraste het vertrek van Van Loon niemand gezien zijn 'streberische' instelling en zijn gerichtheid op Duitsland.²¹

Op 23 september 1926 trouwde Van Loon met Anna Catharina Winkel, 25 jaren oud en zonder beroep. Zij was afkomstig uit Curacao, het land waar Van Loon na zijn ontslag en zijn berechting een nieuw bestaan zou opbouwen. Uit dit huwelijk werden voormelde zoons geboren.

Kennelijk hield Van Loon zich als bedrijfsjurist bezig met het recht van de intellectuele eigendom. In 1928 werd hij namelijk bij de Technische Hogeschool Delft tot privatdocent op dat vakgebied aangesteld. Voor één uur per week. Hoe dat precies is gegaan is niet duidelijk, doch denkbaar is dat de onmiskenbare vaardigheden van Van Loon als regelaar eraan te pas zijn gekomen.

Datzelfde geldt voor zijn benoeming in 1932 tot bijzonder hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Leiden gevolgd door een soortgelijke benoeming aan de Technische Hogeschool te Delft in 1935. In beide gevallen op het vakgebied van de intellectuele eigendom met een onderwijstaak van één uur per week per aanstelling en zonder onderzoekstaken. Daartegenover stond dat Van Loon zich de gehele week professor mocht (laten) noemen. Dat deed hij dan ook. De voormalige onderwijzer ging als professor door het leven, zelfs nog nadat hij in 1946 door beide universiteiten oneervol was ontslagen en het recht op het voeren van deze titel had verloren.²²

Tot het Noury & Van der Lande-concern behoorden ook fabrieken in Duitsland. Omdat ook overigens de handelscontacten met Duitsland zéér intensief waren, was Duits binnen het bedrijf de voertaal. Van Loon kwam vaak in Duitsland en beheerste zijn Duits uitstekend. Binnen het bedrijf trad hij op als vertaler van officiële documenten. Aan het begin van zijn loopbaan bij Noury & Van der Lande werkte Van Loon langere tijd bij de Vereingde Chemische Werken in Berlijn-Charlottenburg.

In die tijd bouwde Van Loon relaties op met Duitse juristen met een nationaal-socialistische achtergrond.²³ Eén van hen was de latere oorlogsmisdadiger dr Hans Frank

²¹ Hermans, *Een ambitieuze jurist in gevaarlijk vaarwater*, 18.

²² Hermans, *Een ambitieuze jurist in gevaarlijk vaarwater*, 21.

²³ Hermans, *ibidem*, 29-30.

met wie Van Loon tot diens strop in Neurenberg in 1946 goed bevriend was. Frank was president van de *Akademie für Deutsches Recht*, in 1933 opgericht als wetenschappelijk instituut voor de ontwikkeling van Duits recht op nationaal-socialistische grondslag. Van Loon was corresponderend lid en gaf in dat verband ook wel lezingen. Aannemelijk is dat het pro-Duitse gedachtegoed van Van Loon in deze periode is ontstaan, althans versterkt.

Zoals eerder gezegd was Van Loon voorstander van een Europese economische gemeenschap onder leiding van Duitsland. In dat kader richtte hij *het Sociaal-Economisch Genootschap Nederland en Europa* op. Een aantal in 1941 voor dit gezelschap gehouden voordrachten voorzag Van Loon van een vóórwoord. Hij ontvouwt daarin zijn gedachten over een 'nieuw Europa' onder leiding van Duitsland. Nederland zou volgens Van Loon verplicht zijn in dit nieuwe Europa de plaats in te nemen waarop zij recht heeft. Het zijn onmiskenbaar sterk pro-Duitse opvattingen, maar van nationaal-socialistische sympathie blijkt vooralsnog niet.²⁴

4. Van Loon ontmoet Seyss-Inquart.

Toen Arthur Seyss-Inquart, plaatsvervangend gouverneur-generaal van Polen, in mei 1940 zijn baas Hans Frank vroeg of deze nog suggesties had in verband met zijn benoeming tot Rijkscommissaris van Nederland,²⁵ adviseerde Frank contact op te nemen met Prof. Mr J. van Loon te Deventer. Frank had hem regelmatig ontmoet op vergaderingen van de *Akademie für Deutsches Recht* in München en beval hem bij Seyss-Inquart aan.

Deze liet er geen gras over groeien. Al op 25 mei ontving Van Loon een telegram van Seyss-Inquart met een uitnodiging voor een gesprek. Weliswaar zei Van Loon te zijn geschokt door de Duitse inval, maar een gesprek met Seyss-Inquart leek hem – opportunist als hij was – een buitenkansje.²⁶ De heren ontmoetten elkaar op 27 mei in Hotel Kasteel Oud-Wassenaar waar Seyss-Inquart voorlopig zijn intrek had genomen. Van Loon maakte van dit en volgende gesprekken verslagen die hij later aan De Jong ter hand

²⁴ Hermans, *Een ambitieuze jurist in gevaarlijk vaarwater*, 32.

²⁵ Hermans, *ibidem*, 33.

²⁶ Hermans *ibidem*, 33.

zou stellen.²⁷Tijdens het eerste gesprek antwoordde Seyss-Inquart op de mededeling van Van Loon dat het Nederlandse volk heftig verontwaardigd was over de Duitse inval dat Nederland niet hoefde te vrezen voor een annexatie. Een vijandig Nederland zou echter volgens Seyss-Inquart niet worden getolereerd. Van Loon wees er bovendien op dat in Nederland een sterke afkeer van het nationaal-socialisme en de N.S.B. bestond. De bezetter diende volgens Van Loon onder geen beding enige macht aan de N.S.B. over te dragen.

Opmerking verdient dat de gesprekken – er zouden meerdere volgen- tussen Van Loon en Seyss-Inquart geen enkele status hadden. Van Loon zat er namens Prof Mr J. van Loon en liet zich door de hoogste vertegenwoordiger van de vijand gebruiken voor het verschaffen van inlichtingen over de maatschappelijke en politieke verhoudingen binnen het door de vijand bezette Nederland. Een zuivere vorm van collaboratie dus. Door zijn meegaande houding wekte Van Loon het vertrouwen bij Seyss-Inquart.

Een tweede en derde gesprek volgden op 5 en 12 juni. Kennelijk had Seyss-Inquart inmiddels N.S.B.-leider Mussert op bezoek gehad van wie hij nooit een hoge pet zou op hebben. De N.S.B. aan de macht was volgens Seyss-Inquart uitgesloten. De Rijkscommissaris benadrukte dat Nederland voortaan onder Duitse suprematie zou vallen en het Huis van Oranje zou dienen te verdwijnen.

Van Loon rapporteerde zijn gesprekken met de Rijkscommissaris aan Colijn voor wie hij tevens een onderhoud met Seyss-Inquart zou arrangeren. Dit onderhoud zou- anders dan dat met de meegaande Van Loon- uitlopen op scherpe tegenstellingen en ruzie. Het zou bij één gesprek blijven.

De gesprekken met Seyss-Inquart werden voortgezet. Volgens aantekeningen van Van Loon stelde deze daarbij de maatregelen tegen de Joden aan de orde en zou hij hebben gepleit voor matiging daarvan. Het is de vraag of Van Loon zijn gesprekken hier niet mooier voorstelt dan ze waren met het oogmerk zijn collaboratie te verdoezelen. Hoe het zij: ook na zijn benoeming tot lid en president van de Hoge Raad was Van Loon regelmatig gesprekspartner van Seyss-Inquart. Kennelijk was Van Loon voor de bezetter een waardevolle bron van informatie.

²⁷ Vervallen.

5. Van Loon zoekt zijn geluk hogerop: de Hoge Raad der Nederlanden.

De gesprekken met Seyss-Inquart zouden voor Van Loon verregaande gevolgen hebben. De Rijkscommissaris achtte Van Loon immers een geschikte kandidaat voor de opvolging van de door de bezetter ontslagen mr Visser in de functie van president van de Hoge Raad. Weliswaar had Van Loon geen enkele rechterlijke ervaring, maar dat was bijzaak. Van Loon had tijdens de gesprekken met Seyss-Inquart immers blijk gegeven van een ruime mate van *Deutschfreundlichkeit* en leek aldus geschikt te zijn als handlanger van de bezetter de post van president van de Hoge Raad te gaan bemannen.

Onder normale omstandigheden zou Van Loon voor een dergelijke benoeming nooit in aanmerking zijn gekomen. Leden van de Hoge Raad worden geworven uit de Gerechtshoven en de wetenschap. De president uit de zittende leden op basis van anciënniteit. Van Loon was gepromoveerd op stellingen en bijzonder professor voor twee uren per week. Een vonnis of arrest had hij nog nooit gewezen.

In het strafdossier van Van Loon bij het Nationaal Archief bevindt zich een getuigenverklaring van de toenmalige secretaris en algemeen procuratiehouder van Noury & Van der Lande. Deze vond Van Loon 'eerder gladder dan geleerd'²⁸. De heren hebben vele jaren nauw samengewerkt. Van Loon wordt als een glad iemand beschreven. Misschien is dat wel een rake typering.

Er bevinden zich meer verklaringen in het dossier die erop wijzen dat Van Loon niet geschikt werd geacht voor de functie van president van de Hoge Raad.

Met de vervulling van de vacature-Visser was belast de Secretaris-Generaal van Justitie J.J. Schrieke, slim doch N.S.B.-er. Er waren twee kandidaten: Van Loon en Van Vessum, een N.S.B.-advocaat uit Utrecht. De zittende leden van de Hoge Raad werden gepasseerd voor de vervulling van de functie van president en evenmin geraadpleegd over de voorgenomen benoeming van Van Loon.

In het strafdossier van Van Loon berustende bij het Nationaal Archief bevindt zich een uitgebreid Resumé²⁹ waarin Van Loon een historisch overzicht geeft van de belangrijkste

²⁸ Nationaal Archief, B.R>Tribunaal Den Haag 1345

²⁹ Dit Resumé is ook opgenomen in: Hermans, *Een ambitieuze jurist in gevaarlijk vaarwater*, als Bijlage II.

gebeurtenissen. Zijn benoeming tot president van de Hoge Raad aanvaardde Van Loon volgens dit document omdat de Hoge Raad anders zou worden opgeheven of een N.S.B.-er zou zijn benoemd. 'Er was geen jurist in het land die tegenover de bezetter méér gezag bezat dan ik, zodat niemand beter dan ik in staat was tijdens de bezetting deze functie te vervullen' aldus een bescheiden Van Loon. Eigenlijk was hij dus een redder van het vaderland.

In geval van benoeming bij de Hoge Raad ging Van Loon er financieel op achteruit. 'Ik meende echter uit vaderlandse overwegingen dit offer te moeten brengen.'³⁰ Wat een opofferingsgezindheid bij een man die in werkelijkheid slechts door mateloze ambitie en ongebreidelde zelfoverschatting werd gedreven. Zijn vrouw had nog zo gezegd: 'Joh, dat moet je niet doen, laat de oorlog zijn gang gaan.'³¹ Sympathiek komt wel over dat Van Loon zijn benoeming niet eerder wenste te doen ingaan dan één dag na de expiratiedatum van de aanstelling van mr Visser in geval van het bereiken van de leeftijd van zeventig jaren. Of dat is gelukt is niet duidelijk, maar het was wel de wens van Van Loon.

Van Loon werd op 23 juli 1941 benoemd en op 26 augustus geïnstalleerd tot lid en president van de Hoge Raad. Evenmin als de leden van de Hoge Raad publiekelijk protesteerden tegen het ontslag van mr Visser deden zij dat tegen de komst van de evident ongekwalificeerde Van Loon. Het zou de voorbode zijn voor de houding van de Hoge Raad voor de rest van de bezettingstijd. Volgens velen, onder wie Von Schmidt auf Altenstadt, had de Hoge Raad een krachtig protest moeten laten horen.³²

Hoe functioneerde de voormalige onderwijzer als voorzitter van al deze door de wol geverfde en geleerde heren? Volgens Jansen en Venema³³ werd Van Loon beleefd in hun midden opgenomen, zij het dat de omgangsvormen van reserve en distantie getuigden. Zo werd Van Loon als enige niet getutoyeerd. Men ging anders om met Van Loon dan met elkaar. Dat is altijd zo gebleven en dat is ook alleszins begrijpelijk. Van Loon was en bleef een vreemde eend in de bijt. Zoals gezegd : een publiekelijk woord van protest

³⁰ Hermans, *ibidem*, 49.

³¹ Hermans, *ibidem*, 51.

³² P.J.M. von Schmidt auf Altenstadt, 'Rouw past de Hoge Raad', *TREMA* 10 (2005) 409-414.

³³ Jansen en Venema, *De Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2011), 166.

tegen de benoeming van Van Loon heeft van de zijde van de zittende raadsheren nimmer geklonken.

6. Van Loon botst met de algemene vergadering

Inmiddels blijkt uit de door Hermans geschreven biografie³⁴ dat Van Loon als president regelmatig botste met de overige leden van de Hoge Raad. Het ging dan niet om rechtspraak maar om standpuntbepalingen in de algemene vergadering van de Hoge Raad. Opgemerkt zal nog worden dat Van Loon ten aanzien van het ontslag van de Leeuwarder raadsheren van mening was dat het Volkenrecht een dergelijk ontslag niet in de weg stond. Om die reden wenste Van Loon af te zien van enig protest naar de bezetter. Deze houding heeft bij de overige leden van de Hoge Raad veel kwaad bloed gezet. Een echte rechter wordt immers tot in het diepst van zijn ziel geraakt alleen al bij de gedachte dat 'het gezag' hem zou kunnen ontslaan wegens het doen van een het gezag onwelgevallige uitspraak. Toch kwam Van Loon met die boodschap. Volgens Hermans³⁵ geven de notulen van de desbetreffende vergadering – nog steeds- de spanning weer tussen enerzijds Van Loon en Helb en anderzijds de overige raadsheren. Beiden weigerden het adres aan de Secretaris-Generaal te tekenen.

Tegelijkertijd dient te worden opgemerkt dat Van Loon wel op eigen houtje een in het Duits gestelde nota aan Wimmer heeft verzonden waarin hij duidelijk protesteerde tegen de ontslagen. Dat vertroebelt het beeld. Van Loon ligt dwars in de algemene vergadering en verklaart zich tegen een collectief protest, maar blijkt in z'n eentje achter de rug van de overigen om weldegelijk actie te hebben ondernomen.

Ook met betrekking tot de door de bezetter verlangde opgave van personeelsleden die geschikt zouden zijn voor tewerkstelling in Duitsland botste Van Loon met de rest van de Hoge Raad.³⁶ In een eerdere vergadering was besloten de Secretaris-Generaal een protestbrief te zenden. Van Loon weigerde alsnog een dergelijke brief te ondertekenen, laat staan te verzenden. De gemoederen liepen hoog op. Aan het uiteindelijk verzonden protest ontbreken de handtekeningen van –weer- Van Loon en Helb.

³⁴ Hermans, *Een ambitieuze jurist in gevaarlijk vaarwater*, 59.

³⁵ Hermans, *ibidem*, 64-67.

³⁶ Hermans, *ibidem*, 67-69.

En wat blijkt achteraf? Van Loon had deze aangelegenheid enige dagen tevoren reeds met Schrieke besproken en geregeld! Van Loon was met Schrieke goed bevriend geraakt. De Hoge Raad werd ontheven van de verplichting de bewuste opgave te verstrekken. Een prachtig resultaat! Dit optreden van Van Loon heeft niets te maken met een deutschfreundliche opstelling, maar alles met afwijkende opvattingen over leidinggeven.

Ook over de vraag of tijdens de bezetting het vigerende echtscheidingsrecht kon worden gewijzigd raakte Van Loon slaags met alle raadsheren. Ook hier is politieke overtuiging niet aan de orde, maar een gebrek aan leiderschap. Inmiddels komt Van Loon naar voren als een eigenwijze Einzelgänger die het allemaal beter weet en op eigen houtje stappen zet die dikwijls ook nog succesvol zijn.

7. Regelgeving van de bezetter.

Ondanks de toezegging van Seyss-Inquart aan het begin van de bezetting dat hij de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht en het geldende Nederlandse recht zou eerbiedigen, greep de bezetter daarin wel degelijk in. *De benoeming van Van Loon* is het eerste voorbeeld. Een ander is *de verlaging van de ontslagleeftijd van rechters*.³⁷

Teneinde oudere rechters vervroegd te kunnen laten uitstromen en te vervangen door jeugdiger aanstormend nationaal-socialistisch talent, verlaagde de bezetter in september 1941 de leeftijdsgrens van 70 tot 65 jaar. Bij gebreke van overgangsbepalingen betekende dit dat vier raadsheren van de Hoge Raad –ouder dan 65- plotseling hun biezen dienden te pakken. Kort daarna ontstonden nog twee vacatures, in totaal derhalve zes op een bezetting van zeventien.

Van Loon heeft zich nauw met de bezetting van de vacatures bemoeid. Uiteindelijk werden drie zittende raadsheren met een beroep op een uitzonderingsbepaling gehandhaafd en drie aanhangers van de 'nieuwe orde' benoemd: Helb, Weitjens en Thieu. De overige leden van de Hoge Raad protesteerden niet tegen deze verregaande

³⁷ D.Venema, *Rechters in oorlogstijd. De confrontatie van de Nederlandse rechterlijke macht met nationaal-socialisme en bezetting* (Den Haag 2007) 321-329.

ingreep die op termijn tot zijn teloorgang zou hebben geleid. De bezetter kon tevreden zijn en was dat ook.³⁸ Net zoals Van Loon, diens zetbaas.

In 1943 voerde de bezetter *het leiderschapsbeginsel* bij de rechterlijke macht in. Bepaalde organisatorische bevoegdheden van algemene vergaderingen van rechterlijke colleges gingen over op haar presidenten. Dit is in strijd met het uitgangspunt van collegiale rechtspraak en was voor Donner reden als raadsheer bij de Hoge Raad ontslag te nemen. De overige leden van de Hoge Raad protesteerden schriftelijk bij de bezetter. Van Loon, Weitjens, Helb en Thieu deden wederom niet mee. De scheiding der geesten had zich inmiddels voltrokken. De tweespalt binnen de Hoge Raad was een feit.

In het kader van zijn latere berechting is Van Loon aanvankelijk aangerekend dat hij als president van de Hoge Raad de leden van het Vredesgerechtshof heeft beëdigd. Dit onderdeel van de tenlastelegging is later ingetrokken. Genoemd hof fungeerde als appelrechter van uitspraken van *vrederechters*, enkelvoudige strafkamers toegevoegd aan vijf bestaande rechtbanken. Door de bezetter in 1941 op uitdrukkelijk verzoek van de N.S.B. (Van Genuchten) als nieuwe vorm van rechtspraak geïntroduceerd, was feitelijk sprake van strafrechtspleging van en door de N.S.B. De *vrederechtspraak* onttrok aan de (absolute) competitie van de gewone strafrechter de berechting van bepaalde 'politieke delicten'. Te denken valt aan belediging van, dan wel agressie tegenover N.S.B.-ers.

De angel van de vrederechtspraak vormde het schrappen van een cruciaal beginsel in het strafrecht: *ne bis in idem*.³⁹ Voor iedere beschaafde jurist een onaantastbaar kleinood. De nieuwe regeling zag met name op gevallen die vóór de komst van de vrederechter door de gewone strafrechter waren beoordeeld en vervolgens door de vrederechter nog eens opnieuw konden worden berecht. Uiteraard met hogere straffen. Want dat zat erachter. Zelfs Van Loon kwam tegen deze misstand in de benen bij de bezetter. Tezamen met de voltallige Hoge Raad en ongeveer 350 rechters van rechtbanken en hoven. Het had geen effect.

Sommigen namen zelfs ontslag als rechter. Zo ook Mr H. Haga, raadsheer in het Gerechtshof 's Gravenhage die besloot aldaar advocaat te worden. Toen hij zich bij de

³⁸ Jansen en Venema, *De Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog*, 100-101.

³⁹ G.G. von Frijtag Drabbe Künzel, *Het recht van de sterkste. Duitse strafrechtspleging in bezet Nederland*, (Amsterdam 1999), 112 -114.

Hoge Raad vervoegde teneinde te worden beëdigd nodigde Van Loon hem uit voor de gebruikelijke voorafgaande informele kennismaking en stak daartoe zijn hand uit. Haga weigerde die en sprak de historische woorden: 'Een N.S.B.-er geef ik geen hand'. Deze uitlating was feitelijk onjuist, want Van Loon was geen N.S.B.-er, doch diens reactie was nog onjuister. Hij weigerde Haga te beëdigden.⁴⁰ Een vorm van rechtsweigering. Haga trad in 1955 toe tot de Hoge Raad. Van Loon zat toen al hoog en droog op Curacao. Met een strafblad.

Haga nam zelf ontslag. In het onderstaande komen rechters aan het woord die door de bezetter werden ontslagen. Wegens grove verzaking van hun ambtsplichten, oftewel het verrichten van verzetshandelingen.

8. Rechterlijk verzet: van witte jassen en ontslagen rechters.

Begin januari 1943 ging de telefoon bij een jonge ambtenaar van het Openbaar Ministerie bij de kantongerechten in het arrondissement Almelo. Zijn naam: mr W.L. de Walle (1914-1989), broer van mijn vader. Aan de lijn had hij de bevriende medisch specialist J.B. Ebbinge te Enschede, actief in Medisch Contact. Deze deelde mee dat in diverse ziekenhuizen in Overijssel van Kamp Ommen en Duitse kampen afkomstige patiënten werden opgenomen die tekenen van ernstige mishandeling en uitputting vertoonden.⁴¹

De Walle begreep wat hem te doen stond en stelde zich direct in verbinding met zijn bij hem als betrouwbaar bekend staande ambtgenoten Groeninx van Zoelen (Zwolle), Van der Feltz (Zutphen), en De Vries (Arnhem). 'Daarbij beseften zij dat zij een riskante actie op touw gingen zetten: hoe zou de bezetter reageren indien tot hem doordrong dat

⁴⁰ Hetgeen Haga overkwam is door vele geraadpleegde schrijvers beschreven, onder andere door: Hermans, *Een ambitieuze jurist in gevaarlijk vaarwater*, 74-75 en –uitgebreid- Joggli Meihuizen, *Smalle marges. De Nederlands advocatuur in de Tweede Wereldoorlog*, 87-88.

⁴¹ De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 6, tweede helft* (Den Haag 1975), 656-664.

Nederlandse rechterlijke ambtenaren op eigen gezag nadere gegevens verzameld hadden over wantoestanden in Duitse kampen?⁴²

De dappere magistraten verwisselden hun toga's voor witte jassen en bezochten, vermomd als medisch specialisten die in consult waren geroepen, diverse ziekenhuizen in de regio. Wat zij zagen was schokkend. Zo schokkend dat De Vries bij terugkeer direct een transport naar Kamp Ommen trachtte te verhinderen. Dat had hij beter niet kunnen doen. Hij moest op het matje komen bij de Procureur-Generaal. Een N.S.B-er. De Vries kreeg er ongenadig van langs. Duidelijk was dat De Vries geen witte jas meer zou dragen. Hij mocht niet meer meedoen.

De onderzoekers wonnen bij alle ziekenhuizen in het oosten des lands inlichtingen in over uit Kamp Ommen afkomstige patiënten en bezochten in dat verband meerdere ziekenhuizen. Sommige patiënten / ex-gedetineerden lagen gedeeltelijk verlamd in bed. Van hun schokkende bevindingen stelden de onderzoekers een uitvoerig rapport op.

En hoe nu verder? Duidelijk was dat de jonge magistraten hoger geplaatste leden van de zittende en staande magistratuur nodig hadden om hun onderzoeksrapport 'de lijn in' te krijgen. Zij kregen daar echter nul op rekest. De executie van vonnissen was een zaak van de bezetter, luidde steevast het afwijzende antwoord. "Die hooggeplaatste leden van de staande en zittende magistratuur waren niet bereid om ook maar een vinger uit te steken" aldus de boze en gefrustreerde onderzoekers.⁴³

Eind januari 1943 stelde het drietal zich in verbinding met de gezaghebbende Amsterdamse officier van justitie Mr H.A. Wassenbergh. Deze was gaarne bereid de fakkel over te nemen. Sterker nog: het onderzoeksrapport van de drie kwam voor hem als een geschenk uit de hemel. Kort tevoren had hij met de Secretaris-Generaal Schrieke over het Kamp Ommen gesproken, maar hij had het gevoel dat hij met een kluitje in het riet was gestuurd. Op verzoek van Mr Wassenbergh legde het drietal de laatste hand aan het rapport en overhandigde het de eindversie daarvan op 4 februari 1943 aan Wassenbergh.

⁴² De Jong, *ibidem*, 656.

⁴³ De Jong, *ibidem*, 657.

Wat het drietal nooit zou zijn gelukt, lukte Wassenbergh wel.⁴⁴ Op 20 februari 1943 kwamen de presidenten en vice-presidenten van alle rechtbanken en de officieren van justitie bij deze rechtbanken alsook een aantal vertegenwoordigers van de Gerechtshoven in Amsterdam ter vergadering bijeen. Op de agenda: het onderzoeksrapport d.d. 4 februari 1943 en een concept voor een brief aan Secretaris-Generaal Schrieke houdende het dringende verzoek Kamp Ommen te sluiten. Over de tekst van de brief aan Schrieke konden de heren (vrouwelijke magistraten bestonden nog niet) geen overeenstemming bereiken, reden voor de president van de rechtbank Rotterdam (een N.S.B.-er) vóór te stellen dat hij tezamen met zijn Amsterdamse ambtgenoot een bezoek zou gaan brengen aan General-kommissar Wimmer die hij goed zei te kennen.

Het is onbegrijpelijk dat de vergadering – het was een unicum dat al deze magistraten bij één waren- met dit voorstel akkoord ging en zich aldus het initiatief uit handen liet nemen door een N.S.B.-er! Uit de demarche naar Wimmer zou voortkomen dat de Nederlandse Rechterlijke Macht Kamp Ommen mocht komen bekijken. Uiteraard nadat alles netjes in orde was gemaakt en sporen waren gewist. Daar zat niemand op te wachten.

Ter vergadering was gelukkig ook aanwezig mr F.F. Viehoff, vice-president van het Gerechtshof Leeuwarden. Hij zat te broeden op een arrest dat de week daarna diende te worden gewezen en dat de geschiedenis zou ingaan als het Leeuwarder arrest of ook wel het Ommer arrest. De zaak betrof een hoger beroep tegen een vonnis van de strafkamer van de rechtbank Leeuwarden d.d. 16 december 1942, waarbij ‘de voerman uit Gerkesklooster’ wegens diefstal met braak was veroordeeld tot een gevangenisstraf van negen maanden en aansluitend was gedetineerd in het Huis van Bewaring te Leeuwarden.⁴⁵

De zitting in hoger beroep had op 11 februari 1943 onder voorzitterschap van mr Viehoff plaatsgevonden. De mrs Wedeven en Heymeijer zaten als leden van het Hof. Het arrest diende op 25 februari te worden gewezen. Op voorstel van mr Viehoff besloot het Hof de zaak van ‘de voerman uit Gerkesklooster’ aan te grijpen om een krachtig protest te

⁴⁴ De Jong, *ibidem*, 659.

⁴⁵ H.L.C. Hermans, *Om des gewetens wille. De geschiedenis van een arrest in oorlogstijd* (Leeuwarden 2003) 91.

laten horen tegen de onaanvaardbare omstandigheden in Kamp Ommen en daartoe het vonnis in eerste instantie te vernietigen. Het Hof overwoog als volgt:

(...) dat het Gerechtshof rekening wenscht te houden met de omstandigheid dat sedert eenigen tijd verschillende door de Nederlandschen Rechter aan mannelijken delinquenten opgelegde gevangenisstraffen, in strijd met de wettelijke voorschriften en met de bedoeling van Wetgever en Rechter, zijn of worden tenuitvoer gelegd in gevangenskampen op zoo strafverzwarende wijze als door den Rechter bij de bepaling van de strafmaat onmogelijk kon worden voorzien of zelfs maar als mogelijk verondersteld;

dat het Gerechtshof de mogelijkheid van deze wijze van executie der thans op te leggen straf in aanmerking nemend, er zich om des gewetens wille van zal onthouden den verdachte te veroordeelen tot een gevangenisstraf van zoodanigen duur als in casu in evenredigheid zoude staan tot den ernst van het door den verdachte gepleegde misdrijf doch hem zoude blootstellen aan de mogelijkheid van een executie als bovengemeld; (...) ⁴⁶

Vervolgens veroordeelde het Hof de voerman tot een gevangenisstraf gelijk aan de in voorlopige hechtenis doorgebrachte tijd. Nadat beide partijen afstand van cassatie hadden gedaan was de voerman vrij man. Ommen zou hij nooit zien.

Het optreden van Viehoff c.s. getuigt van grote moed evenals dat van het driemanschap en dat van mr Wassenbergh. De Leeuwarder raadsheren hebben ervoor moeten boeten. Het duurde enige tijd voordat het arrest ter kennis van de bezetter kwam. Toen dat het geval was werden Viehoff en Wedeven door de bezetter ontslagen 'wegens grove verzaking van hun ambtsplichten.' Heymeijer, raadsheer-plaatsvervanger, werd niet ontslagen, maar zou niet meer voor zittingen worden opgeroepen. Uit solidariteit met zijn ambtgenoten nam hij zelf ontslag.

Met het ontslag van de Leeuwarder raadsheren werd de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht ten grave gedragen en de rechtsstaat in zijn wezen aangetast. Half april 1943 besloot de bezetter Kamp Ommen op een termijn van twee maanden te

⁴⁶ Hermans, *ibidem*, 94-97.

sluiten. De Leeuwarder raadsheren waren toen al lang ergens op het Friese platteland ondergedoken. Zij zijn door de bezetter verder niet lastiggevallen, althans daarvan is niet gebleken. Volgens Van Loon – die hier weer ten tonele verschijnt- kwam dat door zijn demarches in de richting van de bezetter. Gezien de eerdere stappen die Van Loon blijkens het bovenstaande met succes heeft ondernomen teneinde bij de Duitse bezetter zaken voor elkaar te krijgen, verdient zijn mededeling naar alle waarschijnlijkheid geloof.

Na de Leeuwarder ontslagen trachtte Wassenberg onder de Nederlandse rechterlijke macht een grote protestactie te ontketenen. Zonder succes. Ook de Hoge Raad werd daartoe aangespoord. Naar verluidt stuurde Van Loon op eigen titel een protest-nota naar Wimmer en sprak hij met hem. Van intrekking van de ontslagen kon weliswaar geen sprake zijn, doch Wimmer deed- aldus Van Loon (zie hierboven)- de toezegging dat tegen de Leeuwarder raadsheren verder géén (strafrechtelijke) maatregelen zouden worden genomen. Aannemelijk is dat dezen daarop het Friese platte land weer hebben verlaten en zich weer ter stede hebben gevestigd.⁴⁷ Men diende zich te realiseren- aldus Van Loon- dat het door hem voor de Leeuwarder raadsheren behaalde resultaat een resultaat was 'dat niet mag worden onderschat, daar ik immers daardoor deze Raadsheren voor de lijdensweg in het beruchte kamp te Vught heb kunnen behoeden.'⁴⁸ Aangenomen moet worden dat Van Loon met deze uitlating volkomen gelijk had.

Ook de Hoge Raad als college protesteerde tegen de ontslagen, althans een deel van de Hoge Raad. De heren bleken namelijk niet in staat te zijn over de tekst van hun brief overeenstemming te bereiken. Dat is ook niet verwonderlijk wanneer men weet dat Van Loon zich tijdens de beraadslagingen op het standpunt stelde dat het volkenrecht zich er niet tegen verzet dat de bezetter rechters die hem niet bevalen zou ontslaan.⁴⁹

De protestbrief werd uiteindelijk verzonden zonder de handtekeningen van Van Loon en van de pro-Duitse Helb. Van eenheid binnen de Hoge Raad was niet langer sprake. Precies zoals de bezetter het had beoogd.

Terwijl mannen als De Walle, Van der Feltz en Groeninx van Zoelen een riskante onderneming startten teneinde de omstandigheden in het Kamp Ommen aan de kaak te

⁴⁷ P.E. Mazel, *In naam van het Recht...De Hoge Raad en de Tweede wereldoorlog* (Arnhem 1984) 109.

⁴⁸ P.E. Mazel, *In naam van het Recht*, 109.

⁴⁹ H.Hermans, *Een ambitieuze jurist in gevaarlijk vaarwater*, 64.

stellen en mr Wassenbergh, geholpen door zijn plaats in de rechterlijke hiërarchie, deze met verve heeft voortgezet en voorts de Leeuwarder raadsheren een moedige verzetsdaad pleegden met het wijzen van hun arrest, komt de president van de Hoge Raad aanzetten met het standpunt dat de bezetter bevoegd is de Leeuwarder raadsheren te ontslaan. Een vorm van juridische collaboratie!

De Jong wijst erop dat slechts weinig magistraten bereid waren in het kader van het verzet hun nek uit te steken.⁵⁰ Hij beschrijft geen andere gevallen dan bovenstaande. Aangenomen moet worden dat andere gevallen zich niet hebben voorgedaan. Geldt immers niet de regel dat hetgeen De Jong niet heeft beschreven niet is gebeurd?

De Walle werd na de oorlog benoemd tot advocaat-fiscaal bij het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem.

9. Meebuigen: het Toetsingsarrest.

Wanneer wij spreken over de meebuigende Hoge Raad, doelen wij niet alleen op de klakkeloze ondertekening door de raadsheren (alleen Donner maakte enig voorbehoud) van de ariërverklaring, hun aanvaarding van het ontslag van mr Visser en van de komst van Van Loon, de leeftijdsverlaging teneinde rechters van 'de nieuwe orde' te laten instromen en de berusting door de Hoge Raad in het ontslag van de Leeuwarder raadsheren, maar ook op het omstreden *Toetsingsarrest* dat de Hoge Raad op 12 januari 1942 heeft gewezen.

Alhoewel Van Loon met de totstandkoming van dit arrest geen bemoeienis heeft gehad – Taverne zat de (economische) kamer voor die het arrest wees- kan een zeer beknopte bespreking van dit arrest hier niet ontbreken. De Hoge Raad overwoog daarin dat verordeningen van de Duitse bezetter dienen te worden gelijkgesteld aan Nederlandse wetten. Dit betekent enerzijds dat bij de rechter kan worden geklaagd over schending of onjuiste toepassing daarvan, doch anderzijds dat een dergelijke verordening door de rechter niet aan een verdrag- in casu het Landoorlogreglement- mag worden getoetst. Om dit laatste was in de procedure uitdrukkelijk verzocht. De Hoge Raad onthield met dit

⁵⁰ De Jong, *Het Koninkrijk 6, tweede helft*, 664.

arrest het Nederlandse volk willens en wetens een belangrijk stuk rechtsbescherming tegen de Duitse wet- en regelgeving.

Het was allerm minst de meest voor de hand liggende uitkomst van de procedure. Andere waren zeer wel denkbaar. Het betekende inmiddels wel dat nazi-wetgeving van dezelfde juridische orde was verklaard als Nederlandse wetgeving en dus niet kon worden getoetst aan verdragen. 'Vele juristen waren van mening dat de Hoge Raad als hoogste rechtscollege had moeten voorgaan in het verzet tegen het onrechtmatige gedrag van de bezetter',⁵¹ aldus Jansen en Venema. Alhoewel zich hier voor de Hoge Raad een mogelijkheid bij uitstek voordeed een krachtig signaal af te geven, deed hij dat niet en speelde hij met het arrest de Duitse bezetter in de kaart. De toch al slechte reputatie van de Hoge Raad werd door deze uitspraak nog verder aangetast. Genoemde schrijvers spreken in dat verband van 'de grote steen des aanstoets'.⁵²

10. De kerfstok van Van Loon.

Vooruitlopende op een algehele beoordeling van het functioneren van Van Loon als president van de Hoge Raad dient nog een aantal zaken op zijn kerfstok te worden bijgeschreven. Zo maakte Van Loon er een gewoonte van de bezetter- het General-kommissariat für Verwaltung- in kennis te stellen van uitspraken van de Hoge Raad die voor de bezetter van belang zouden kunnen zijn. Kennelijk beoogde Van Loon daarmee bij de bezetter in de gunst te komen c.q. te blijven. Deze zou aldus immers kunnen constateren dat de door Van Loon aangestuurde Hoge Raad op een de bezetter welgevallige wijze recht sprak. Dit gedrag van Van Loon is ontoelaatbaar, immers op gespannen voet, zo niet in strijd met de – nog steeds bestaande- trias politica.

In januari 1942 schreef Van Loon- met vermelding van zijn functie van president van de Hoge Raad- een voorwoord voor het uit het Duits in het Nederlands vertaalde boek *Duitschland's buitenlandse politiek van 1933-1940* van Axel von Freytag- Lohringen. Een onversneden nationaalsocialistisch boekwerk. Een citaat uit het voorwoord:

(...) zullen wij wel tot de overtuiging moeten komen, dat wij ons vóór dien 10den Mei zeer eenzijdig hebben georiënteerd met betrekking tot alles, wat in de politieke

⁵¹ Jansen en Venema, *De Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog*, 129.

⁵² Jansen en Venema, *ibidem*, 121

centra van Europa werd uitgedroefd. Onze literatuur daarover kwam in hoofdzaak uit Fransche of Britsche bron. De Duitsche opvatting had geen kans tot de hoofden en harten van de meerderheid der Nederlanders door te dringen. Toch zou wat meer kennis van de buitenlandsche politiek van het nieuwe Duitschland voor Nederland van groot belang zijn geweest.⁵³

Deze tekst is natuurlijk niet best. Van Loon verwachtte dan ook dat hij zich daarvoor voor het Tribunaal zou dienen te verantwoorden. Dat is echter niet gebeurd.

De kerfstok van Van Loon kent ook een credit-zijde. Terwijl in het bovenstaande veelal sprake was van gedrag dat moeilijk als vaderlandslievend kan worden aangeduid, blijkt uit het Resumé⁵⁴ van Van Loon en de daarop betrekking hebbende literatuur dat Van Loon gedurende de gehele periode als president van de Hoge Raad hulp heeft verleend aan bedreigde landgenoten. Hermans formuleert het als volgt:

Er zijn (...) in de archieven vele aanknopingspunten voor de juistheid van zijn betoog te vinden dat hij zijn positie als president van de Hoge Raad en het gezag dat hij al vroeger bij de Duitsers had, ook heeft ingezet voor het Nederlandse belang(...).

Het komt (...), gezien de hoeveelheid beschikbare stukken en de omstandigheid dat zij betrekking hebben op vrijwel de gehele periode van zijn presidentschap, aannemelijk voor dat Van Loon inderdaad voortdurend bezig is geweest zich in te zetten voor Nederlanders die op een of andere wijze slachtoffer waren van het optreden van de bezetter.⁵⁵

Van Loon verleende hulp aan mensen die door de bezetter wegens verzetsdaden gegijzeld, gevangen of veroordeeld waren. Onder hen bevonden zich ook personen van Joodse origine. Van Loon was wars van elke vorm van antisemitisme. Ook Jansen en Venema⁵⁶ maken gewag van de omvangrijke hulpverlening door Van Loon. Hetzelfde geldt voor Meihuizen die in zijn prachtige geschiedenis van de Nederlandse advocatuur in de Tweede

⁵³ De tekst van het voorwoord is als bijlage 1 opgenomen in: Hermans, *Een ambitieuze jurist in gevaarlijk vaarwater*.

⁵⁴ Bijlage II bij Hermans, *ibidem*.

⁵⁵ H. Hermans, *Een ambitieuze jurist in gevaarlijk vaarwater*, 79.

⁵⁶ Jansen en Venema, *De Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog*, 168.

Wereldoorlog⁵⁷ vermeldt dat 'Van Loon voor een dertigtal advocaten, onder wie acht Joodse, heeft geïntervenieerd of geprotesteerd tegen gevreesde of voorgenomen Duitse maatregelen.' Welk effect het optreden van Van Loon heeft gehad laat Meihuizen onvermeld.

Het heeft er alle schijn van dat de presidentskamer van de Hoge Raad bij tijd en wijle een toevluchtsoord was voor (familieleden van) degenen die bescherming zochten tegen het optreden van de bezetter. Naar verluidt maakte de hulpverlening door Van Loon in dat verband een overwegend deel uit van zijn dagelijkse werk.⁵⁸ Zoals uit het onderstaande zal blijken heeft dit aspect in het kader van de berechting van Van Loon bij de Hoge Autoriteit een belangrijke rol gespeeld.

10. Ontslag en berechting.

Op 20 september 1944 was het afgelopen met Van Loon als president van de Hoge Raad. Op die datum ondertekende minister van justitie Van Heuven Goedhart in Londen diens ontslagbesluit, gebaseerd op het Zuiveringsbesluit van 13 januari van dat jaar. Het ontslag werd verleend wegens lidmaatschap van de N.S.B., dan wel het sympathiseren met de doelstellingen daarvan, dan wel het sympathiseren met de bezetter. Het ontslagbesluit werd Van Loon op 30 oktober 1944 in Nijmegen uitgereikt, de plaats waarnaar de bezetter de zetel van de Hoge Raad met ingang van 10 mei 1943 had verplaatst.

Van Loon werd op 8 mei 1945 op last van het Militair Gezag van zijn bed gelicht en is aansluitend – met een korte onderbreking- gedurende twee jaren preventief gehecht geweest, grotendeels in de strafgevangenis te Scheveningen. De wijze waarop de procureur- fiscaal Mr Zaaijer de vervolging van Van Loon heeft aangepakt getuigt van tweespalt tussen het Openbaar Ministerie, de regering en de Hoge Raad. Het onder het Nationaal Archief berustende strafdossier van Van Loon bevat dan ook maar liefst drie verschillende dagvaardingen.

⁵⁷ Joggli Meihuizen, *Smalle marges. De Nederlandse advocatuur in de Tweede Wereldoorlog*, 134.

⁵⁸ Hermans, *ibidem*, 112.

Bij dagvaarding van 15 mei 1946 werd Van Loon gedagvaard voor het Bijzonder Gerechtshof 's-Gravenhage. De tenlastelegging luidt -parafrazerend- : Van Loon had ervoor moeten zorgen dat de Hoge Raad de geest van verzet had ondersteund en versterkt, althans had Van Loon zich dienen te onthouden van alles waardoor de indruk van slapte of toegeeflijkheid werd gewekt. Van Loon had dat alles nagelaten.⁵⁹ Met een dergelijke open formulering stond in wezen de gehele Hoge Raad terecht. Dat was tegen het zere been van president Donner die de dagvaarding van mr Zaaijer als een ernstige bedreiging van de Hoge Raad zag. De dagvaarding diende zich uitdrukkelijk tot Van Loon te beperken. Met de hete adem van Donner in zijn nek dwong minister Kolfschoten de procureur-fiscaal de dagvaarding in te trekken.

Jansen en Venema merken daarover beschaafd op: '(...) iedere druk in zulke tere aangelegenheden als een berechting in het kader van de bijzondere rechtspleging is uit den boze'.⁶⁰

Mr Zaaijer was niet voor één gat te vangen en stelde een tweede dagvaarding op. Ook deze werd echter niet in dank ontvangen. Pas de derde dagvaarding hield stand.⁶¹ Niet langer werd gedagvaard voor het Bijzonder Gerechtshof, doch voor het Tribunaal 's-Gravenhage.

Alhoewel zij daarvoor niets hadden behoeven te doen, zullen Van Loon en zijn advocaat dit als een groot succes hebben ervaren. Bij het Tribunaal ging het immers om lichtere vergrijpen en dus lichtere straffen. Aan Van Loon werd te laste gelegd: aanvaarding van de benoeming tot president van de Hoge Raad uit handen van de bezetter, terwijl hij daarvoor onder normale omstandigheden nooit in aanmerking zou zijn gekomen. Van Loon had moeten beseffen dat de bezetter van hem verwachtte de koers van de Hoge Raad in een de bezetter welgevallige richting te sturen. De procureur-fiscaal eiste: twee jaren gevangenisstraf, ontzetting uit actief en passief kiesrecht en ontzetting uit het recht ambten en publieke functies te bekleden.

Het Tribunaal deed op 10 april 1947 uitspraak: de bewezenverklaarde gedragingen leverden hulp en steun aan de vijand op, betekenden ingenomenheid met de vijand en het blijk geven van een nationaalsocialistische gezindheid. Van Loon werd veroordeeld tot

⁵⁹ Nationaal Archief, B.R. Tribunaal Den Haag 1345

⁶⁰ Jansen en Venema, *De Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog*, 298.

⁶¹ Nationaal Archief, B.R. Tribunaal Den Haag 1345

twee jaren internering, ontzetting uit het kiesrecht en verbeurdverklaring van een deel van zijn vermogen. De twee jaren internering waren voor het Tribunaal een gegeven, aangezien Van Loon reeds zo lang preventief was gehecht. In haar Fiat-executie d.d. 29 mei 1947 onttrok de Hoge Autoriteit aan de verbeurdverklaring de Erve Rietbrink, een vakantiehuis van de familie Van Loon, en wel met de overweging dat het Tribunaal naar het oordeel van de Hoge Autoriteit in zijn uitspraak onvoldoende rekening had gehouden met alle inspanningen die Van Loon zich had getroost in het kader van hulpverlening aan velen tegen het optreden van de bezetter.

De rechtsgeleerde boekerij van Van Loon werd wel verbeurdverklaard. Het is een cynische speling van het lot dat een deel van de boeken van Van Loon is terecht gekomen in de bibliotheek van de Hoge Raad der Nederlanden!⁶²

Net als de voerman uit Gerkesklooster uit het Leeuwarder arrest kwam Van Loon direct op vrije voeten omdat de opgelegde detentie gelijk was aan de in voorarrest doorgebrachte twee jaren.

Naast Van Loon als president zijn in het kader van de Bijzondere Rechtspleging alleen de aanhangers van de Nieuwe Orde berecht, te weten: Helb, Van Lunteren en Weitjens. Waarom Thien niet is vervolgd is vooralsnog onduidelijk. Donner heeft weten te voorkomen dat enig lid van de 'oude garde' is vervolgd. Daarin schuilt een grote mate van rechtsongelijkheid. Had Taverne met het Toetsingsarrest niet als geen ander een uitdrukkelijk pro-Duitse uitspraak gedaan? Donner vond het uitstekend dat met de vervolging en berechting van Van Loon de aandacht van de even buigzame Hoge Raad werd afgeleid.

11 Van Loon versus Schrieke, Snijder en Van Dam; onderzoeksvraag.

Van Loon was geen N.S.B.-er: hij vond dat een gevaarlijke organisatie en was dan ook sterk anti-N.S.B. Van Loon was ook geen nationaal-socialist. Antisemitisch was Van Loon al evenmin. Hij hielp vele Joden in hun strijd tegen de bezetter en maakte daarbij gebruik van zijn positie van president van de Hoge Raad. Wel was Van Loon pro-Duits en zag hij heil in

⁶² Hermans, *Een ambitieuze jurist in gevaarlijk vaarwater*, 101.

een federatief Europa onder leiding van Duitsland. Van Loon baseerde dit standpunt in hoofdzaak op economische gronden. Aan politiek deed hij niet, aldus Van Loon. Van Loon had echter moeten begrijpen dat het aanbod van de bezetter hem te benoemen tot president van de Hoge Raad niet pluis was. Hij voldeed in het geheel niet aan de benoemingsvereisten en wist dat benoeming van een president in principe plaatsvindt uit de zittende vice-presidenten.

Bovendien had Van Loon moeten begrijpen dat hij niet om zijn juridische bekwaamheden werd benoemd, doch omdat hij Duitsland welgezind was. De bezetter wenste personen als Van Loon op hoge functies te benoemen. Van Loon had (het aanbod tot) de benoeming niet moeten aanvaarden. Gedreven door eerezucht, ambitie en verregaande zelfoverschatting deed hij dat toch. Het dringende advies van zijn echtgenote sloeg hij daarmee in de wind.

Van Loon was een opportunist en een gelukzoeker. Ideologie was daarbij nimmer een richtsnoer. Na een start als onderwijzer maakte hij na een rechtenstudie een aanzienlijke maatschappelijke promotie door als bedrijfsjurist bij Noury & Van der Lande te gaan werken. De kroon op zijn werk waren twee – kleine-aanstellingen als bijzonder hoogleraar intellectuele eigendom. De onderwijzer was professor geworden. Van Loon leek omtrent zijn vijftigste dan ook arrivé. Maar toen Van Loon door Seyss-Inquart werd gepolst voor de functie van president van de Hoge Raad, realiseerde Van Loon zich plotseling dat hij toe was aan een nieuwe uitdaging. Een uitdaging die onder normale omstandigheden nooit op zijn weg zou zijn gekomen. De benoeming op deze post heeft Van Loon uitsluitend aan de oorlog en de bezetting te danken. Van Loon accepteerde deze benoeming louter uit opportunisme.

Als gevolg van de uitspraak van het Tribunaal vervielen alle pensioenaanspraken van Van Loon. In een tegen deze beslissing gericht bezwaar werd een uitvoerig onderzoek ingesteld. Het rapport daarvan vermeldt : 'Van echt kwalijke handelingen of beslissingen in zijn functie is niet gebleken.' Het pensioen van Loon werd integraal hersteld.⁶³ Dat neemt niet weg dat Van Loon een vreselijk voorwoord schreef in een nog vreselijker boek en arresten van de Hoge Raad selecteerde voor de bezetter. Zijn hulp aan bedreigde landgenoten stond daar echter uitdrukkelijk tegenover.

⁶³ Weergegeven in Hermans, *Een ambitieuze jurist in gevaarlijk vaarwater*, 105

Eigenlijk geldt nog steeds het judicium van De Jong: 'Van Loon was 'fout', maar minder 'fout' dan anderen.'⁶⁴ Hoezeer deze terminologie inmiddels ook is verlaten.

Om die reden is Van Loon dan ook niet opgenomen in de bundel *Collaborateurs van niveau* van Peter Jan Knegtman, Paul Schulten en Jaap Vogel.⁶⁵ De daarin beschreven personen Schrieke, Snijder en Van Dam zijn 'zware jongens' en van een geheel ander collaborerend gehalte dan Van Loon. Aan deze bundel wordt het volgende ontleend.

De naam van Schrieke is in het vorenstaande al diverse malen gevallen. Toen Van Loon president van de Hoge Raad was, was Prof. Mr J.J. Schrieke (1884-1976) secretaris-generaal van het departement van Justitie. Anders dan Van Loon was Schrieke een fanatieke N.S.B.-er. De heren raakten bevriend. Schrieke was zeer intelligent en maakte na een studie Indisch recht in Leiden in Indië carrière als bestuursambtenaar. In verband met een benoeming tot buitengewoon hoogleraar Indisch staatsrecht in Leiden kwam Schrieke medio 1934 terug naar Nederland. Kort daarna kwam hij in aanraking met de N.S.B. en ontwikkelde Schrieke in rap tempo nationaal-socialistische ideeën. Hij was betrokken bij een poging tot nazificering van de Leidse studenten en werd in juni 1941 door Dr. F. Wimmer benaderd voor de functie van secretaris-generaal van Justitie. Schrieke zou zich ontplooiën als actief N.S.B.-ambtenaar en had onder meer bemoeienis met de benoeming van leden van de Hoge Raad, het Kamp Ommen en de invoering van de vrederechtspraak. Schrieke gold als een bekwaam bestuurder. In april 1946 werd hij door het Bijzonder Gerechtshof 's-Gravenhage tot de doodstraf veroordeeld, door de Bijzondere Raad van Cassatie gewijzigd in twintig jaren detentie. Ter vergelijking: Van Loon kreeg twee jaren detentie. Dat geeft de verhoudingen goed weer. Ideologische motieven brachten Schrieke tot collaboratie.

Prof. Dr G.A.S. Snijder (1896-1992) was een hooggeleerde die een carrière als wetenschapper met collaboratie in de waagschaal stelde. Snijder was archeoloog en classicus en werd in 1928 buitengewoon hoogleraar. Hij was getrouwd met een Duitse vrouw en had veel contacten met Duitse en Oostenrijkse wetenschappers. Hij bewonderde het optreden van Hitler tegen de communisten en was lid van het hoofdbestuur van de Nederlandsch-Duitse Vereeniging. Hij gebruikte dit voor politieke doeleinden. Snijder

⁶⁴ De Jong, *Het Koninkrijk* 6, 630.

⁶⁵ Peter Jan Knegtman, Paul Schulten en Jaap Vogel, *Collaborateurs van niveau. Opkomst en val van de hoogleraren Schrieke, Snijder en Van Dam* (Amsterdam 1996).

collaboreerde vanaf het begin van de bezetting en liet zich gebruiken de Nederlands elite te nazificeren. Snijder onderhield nauwe contacten met Seyss-Inquart en werd- net als Van Loon- door deze in Hotel 'Kasteel Oud-Wassenaar' ontvangen. Hij opperde het idee een Nederlandse Cultuurraad op te richten, op Germaanse leest geschoeid. Nadat aanvankelijk zijn echtgenote voor hem lid van de N.S.B. was geweest, werd Snijder dat in 1941 zelf. Hij trad eveneens toe tot de SS. Wegens collaboratie werd Snijder tot twaalf jaar detentie veroordeeld. Na het uitzitten daarvan verdween hij naar Duitsland en schreef daar nog tien wetenschappelijke boekwerken.

De derde hooggeleerde collaborateur is de germanist Jan van Dam (1896-1979), hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam. Hij stond op het punt als gastdocent naar Harvard University te vertrekken, toen de oorlog uitbrak. In plaats daarvan schreef hij toen maar een plan tot wijziging (lees: nazificering) van het Nederlandse onderwijs. Op verzoek van Seyss-Inquart. Dat leverde hem de functie van secretaris-generaal op. Van het departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming. In die functie voerde Van Dam een numerus clausus voor joodse studenten in en zag hij hoe de Nederlandse universiteiten na de invoering van de loyaliteitsverklaring voor studenten leegliepen. Van Dam was germanofiel. Zijn vak bracht dat ook mee. Maar hij voelde zich ook aangetrokken tot het nationaal-socialisme. De Duitse cultuur verheerlijkte hij en hij koesterde uitdrukkelijk pro-Duitse gevoelens. Van Dam bewonderde het Derde Rijk en vond Hitler een 'genie'. Hij keerde zich af van de N.S.B. Tijdens een radiotoespraak op 1 december 1940 manifesteerde Van Dam zich openlijk als nationaal-socialist en meende hij dat Duitsland de oorlog op een haartje na had gewonnen. De arrestatie van Van Dam vond plaats op 12 mei 1945. Drie jaren later kreeg hij zeven jaren gevangenisstraf opgelegd. Na het uitzitten daarvan zou de geleerde Van Dam zich voor de rest van zijn leven bezighouden met het verzorgen van de edities van het Kramers Duits woordenboek. Ook het pensioen van Van Dam was immers vervallen verklaard.

Vergelijken wij de actes et gestes van Van Loon met die van de hierboven kort geportretteerden, dan springt direct in het oog dat Van Loon uit opportunistische overwegingen is gaan collaboreren terwijl de drie andere geleerden dat deden uit ideologische bevoegenheid, die gedeeltelijk of geheel uit hun discipline voortkwam. Van Loon

zat bovendien op een plaats waar zijn collaboratie veel minder maatschappelijke schade heeft aangericht dan bijvoorbeeld Van Dam als secretaris-generaal heeft gedaan.

Als de onderzoeksvraag zou zijn in hoeverre het gedrag van Van Loon past in een breder patroon van reacties van leden van de Nederlandse elites op het optreden van de Duitsers, dan ligt het antwoord daarop in het bovenstaande besloten. Gelukkig waren er ook vele elites die niet met de vijand hebben geheuld. Daarover gaat dit geschrift echter niet.

12. Tenslotte.

Om der tijd wille zullen hier geen samenvattingen en verdere conclusies aan het papier worden toevertrouwd. Het bovenstaande zou voor zich moeten spreken. Omdat we te maken hebben met een soort biografie, is het van belang te beschrijven hoe het Van Loon is vergaan sedert het expireren van zijn detentie. Van Loon heeft zijn biezen gepakt en heeft zich in 1948 metterwoon gevestigd op Curacao. Tezamen met zijn echtgenote die hem alles zo had afgeraden en van wie Curacao het land van herkomst was. Van Loon heeft eerst weer als bedrijfsjurist gewerkt en is daarna 'in zaken' gegaan. Hij schijnt een eigen onderneming te zijn gestart en daarin fortuinlijk te hebben geopereerd. Misschien was dat wel de bezigheid waarvoor Van Loon op 5 september 1888 in Veere in de wieg was gelegd.

Van Loon stierf op 17 september 1975 aan hartfalen. Zijn echtgenote zou hem acht jaren overleven. Zij heeft ernstig geleden onder het onbesuisde avontuur van Van Loon.

Bibliografie

Primaire bron

Nationaal Archief (B.R.), straf dossier Van Loon (Tribunaal Den Haag, 1345).

Secundaire bronnen

Geert J.M. Corstens, De Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog, Hoge Raad in WO 2, 17 november 2011, <http://wo2.sharepoint.com/Pages/HogeRaadinWo2.aspx>, geraadpleegd op 22 maart 2013.

Geraldien von Freitag Drabbe Künzel, *Het recht van de sterkste. Duitse strafrechtspleging in bezet Nederland* (Amsterdam 1999).

Geraldien von Freitag Drabbe Künzel, Corjo Jansen, met medewerking van Derk Venema, De Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog. Recht en rechtsbeoefening in de jaren 1930-1950, boekbespreking, *Low Countries Historical Review* (2013), 128-1.

Herman Hermans, *Een ambitieus jurist in gevaarlijk vaarwater. Johannes van Loon President van de Hoge Raad in oorlogstijd* (Den Haag 2008).

Herman Hermans, *Om des gewetens wille. De geschiedenis van een arrest in oorlogstijd* (Leeuwarden 2003).

C.J.H. Jansen en D. Venema, De 26 November-rede van Prof. Mr. R.P. Cleveringa (1894-1980) *Nederlands Juristenblad* 18 (2006).

Corjo Jansen en Derk Venema, *De Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog. Recht en rechtsbeoefening in de jaren 1930-1950* (Amsterdam 2011).

L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* ('s-Gravenhage 1969-1988).

Peter Jan Knegtmans e.a., *Collaborateurs van niveau. Opkomst en val van de hoogleraren Schrieke, Snijder en Van Dam* (Amsterdam 1996).

P.E. Mazel, *In naam van het Recht...De Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog* (Arnhem 1984).

Joggli Meihuizen, *Smalle marges. De Nederlandse advocatuur in de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2010).

P.J.M. von Schmidt auf Altenstadt, *De Rechterlijke Macht in oorlogstijd; zwijgen is fout*. Trema 2004, 7.

P.J.M. von Schmidt auf Altenstadt, *Rouw past de Hoge Raad*, Trema 2005, 10.

D. Venema, *Rechters in oorlogstijd. De confrontatie van de Nederlandse rechterlijke macht met nationaal-socialisme en bezetting* (Den Haag 2007).

Sander van Walsum, *Ook al voelt men zich gewond. De Utrechtse universiteit tijdens de Duitse bezetting 1940-1945* (Utrecht 1995).